

УДК 343.1

Ю. Москалюк,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри публічно-правових дисциплін
Київського міжнародного університету

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАСТОСУВАННЯ ДОМАШНЬОГО АРЕШТУ ЯК ЗАПОБІЖНОГО ЗАХОДУ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ УКРАЇНИ

Останніми роками дедалі більше працівників органів досудового розслідування звертають увагу на питання, як саме забезпечити захист прав людини та громадянина, яке успішно вирішується в передових країнах європейської та світової співдружності з багатими культурними, соціальними і правовими традиціями.

Для України, яка останнім часом активізує свої дії на шляху інтеграції у світове співтовариство, зокрема в Європейський Союз, актуальним є приведення національної правової системи у відповідність до вироблених міжнародною спільнотою правових стандартів у процесі застосування заходів забезпечення кримінального провадження.

Проте вітчизняне кримінальне процесуальне законодавство включає в себе заходи, що тимчасово обмежують права певних учасників кримінального провадження (виклик, грошове стягнення, обмеження в користуванні спеціальним правом, відсторонення від посади, вилучення майна, затримання особи), а також відомі запобіжні заходи (особисте зобов'язання, особисту поруку, заставу, домашній арешт, тримання під вартою). Заходи забезпечення кримінального провадження застосовуються з метою досягнення його дієвості.

Конституція України (ст. 29) гарантує кожній людині право на свободу й особисту недоторканність, однак передбачає застосування домашнього арешту або тримання під вартою у випадку необхідності або за рішенням суду [1].

Як результат, запровадження домашнього арешту як запобіжного засобу є розумним заходом, оскільки переслідує важливі цілі, проте його забезпечення має бути на найвищому рівні.

Питання застосування запобіжних заходів у вигляді домашнього арешту як заходу забезпечення кримінального провадження були предметом наукових дискусій як вітчизняних, так і зарубіжних учених, а саме: В.А. Михайлова, Ю.Г. Овчиннікова, Г.С. Русмана, В.О. Светочева, В.І. Сергеева, Н.В. Ткачової, Л.К. Трунова та інших.

Метою статті є визначення позитивних і негативних факторів застосування запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту.

Ураховуючи мету й сутність домашнього арешту як запобіжного заходу, можна зазначити, що це крок уперед законодавця, проте будь-який намір не залишається без проблем, серед яких можна назвати такі: 1) установлення чіткої системи прав та обов'язків працівників правоохоронних органів щодо втручання в життя людей, які спільно проживають із особою, щодо якої застосовано запобіжний захід у вигляді арешту; 2) питання щодо систематичності перевірок, ефективності контролю уповноваженими органами та системи дій, що ними вчиняється; 3) звітування особи, щодо якої застосовано домашній арешт, зокрема телефонну відповідь на домашні телефонні дзвінки, прибуття за викликом до уповноваженого органу тощо [2].

Усе це має бути закріплено на рівні законодавства. За результатами аналізу ухвал про відмову в задоволенні поданих клопотань щодо обрання запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту, основними підставами, за яких слідчими суддями приймалися такі рішення, було встановлення в ході розгляду клопотання недоведеності прокурором наявності обставин, передбачених п. п. 1–3 ч. 1 ст. 194 Кримінального процесуального кодексу (далі – КПК) України, насамперед недоведеності наявності в кримінальному провадженні ризиків, визначених ст. 177 КПК України [3].

Під час застосування такого заходу забезпечення кримінального провадження, як домашній арешт, слідчі судді загалом дотримуються вимог КПК України, але мають місце порушення слідчими суддями процесуального законодавства, що стало підставою для скасування судових рішень.

Розглянемо деякі випадки таких порушень:

1. Недоведеність обгрунтованої підозри в учиненні підозрюваним кримінального правопорушення та наявності ризиків, передбачених у ст. 177 КПК України.

Слідчий суддя Комунарського районного суду м. Запоріжжя, задовольняючи клопотання слідчого СВ Комунарського РВ ЗМУ ГУ МВС України в Запорізькій області про обрання запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту щодо Г., підозрюваного в учиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 4 ст. 296 Кримінального кодексу (далі – КК) України, мотивував своє рішення тим, що прокурором доведено всі обставини, передбачені ч. 1 ст. 194 КПК України, Г. раніше притягався до кримінальної відповідальності за скоєння аналогічного злочину, стосовно підозрюваного виносилась постанова про розшук, Г. не мешкає за місцем своєї реєстрації.

Ухвалою апеляційного суду Запорізької області від 31 травня 2013 р. скасовано ухвалу слідчого судді, оскільки

ки надані слідчим і прокурором докази не доводять наявності обгрунтованої підозри в учиненні підозрюваним Г. кримінального правопорушення, передбаченого саме ч. 4 ст. 296 КК України. Слідчий суддя під час вирішення питання про наявність ризиків, посиляючись при цьому на те, що підозрюваний був у розшуку, не взяв до уваги ухвалу суду апеляційної інстанції від 8 травня 2013 р., у якій ризик щодо переховування Г. від органу досудового розслідування визнаний таким, що спростовується матеріалами судової справи та кримінального провадження. Крім того, приймаючи рішення про задоволення клопотання слідчого й застосування щодо Г. запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту, суддя, порушуючи вимоги ст. 178 КПК України, не взяв до уваги похилий вік підозрюваного, відсутність судимостей, його соціальні зв'язки у вигляді родини, двох малолітніх дітей, а також те, що підозрюваний є єдиним годувальником у родині.

За таких обставин колегія суддів постановила нову ухвалу, якою відмовила в задоволенні клопотання про обрання запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту та обрала щодо Г. запобіжний захід у вигляді особистого зобов'язання [4].

Слідчий суддя Михайлівського районного суду Запорізької області, відмовляючи в задоволенні клопотання слідчого Михайлівського РВ ГУ МВС України в Запорізькій області про застосування запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту щодо Б., мотивував своє рішення тим, що відсутня обгрунтована підозра в учиненні Б. кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 121 КК України.

Ухвалою апеляційного суду Запорізької області від 3 липня 2013 р. скасовано ухвалу слідчого судді, оскільки слідчий суддя, приймаючи рішення, не врахував вимоги ст. 177 КПК України, не взяв до уваги зазначені в клопотанні слідчого обставини щодо обгрунтованої підозри Б. в учиненні тяжкого злочину, передбаченого ч. 2 ст. 121 КК України,

та наведені доводи на підтвердження можливості переховування підозрюваного від органів досудового слідства й суду. Слідчим суддею не було враховано дані про особу Б., який не працює, схильний до зловживання спиртними напоями тощо. Колегія суддів постановила нову ухвалу, якою частково задовольнила клопотання слідчого та застосувала щодо підозрюваного запобіжний захід у вигляді домашнього арешту строком на 18 днів зі строком дії ухвали до 21 липня 2013 р. [4].

2. В ухвалях слідчих суддів не завжди зазначається адреса житла, яке забороняється залишати підозрюваному.

Ухвалою слідчого судді Броварського міськрайонного суду Київської області від 5 червня 2013 р. задоволено клопотання слідчого Броварського МВ ГУ МВС України в Київській області, обрано щодо С. запобіжний захід у вигляді домашнього арешту на строк до 4 серпня 2013 р.

Під час постановлення цієї ухвали вимоги ч. 3 ст. 196 КПК України слідчим суддею дотримано не було. Зокрема, в ухвалі не зазначено точну адресу житла, яке забороняється залишати підозрюваному.

Згадане стало підставою для скасування ухвали слідчого судді апеляційним судом [4].

3. В ухвалях слідчих суддів не завжди визначається період, у який підозрюваному забороняється залишати житло.

Слідчий суддя Шевченківського районного суду м. Запоріжжя, відмовляючи в задоволенні клопотання слідчого СВ Шевченківського РВ ЗМУ ГУ МВС України в Запорізькій області про обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою та обираючи запобіжний захід у вигляді домашнього арешту строком на 60 днів щодо К., підозрюваного в учиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 185 КК України, мотивував своє рішення тим, що підозрюваний порушив підписку про невиїзд, без повідомлення слідчому змінив місце свого проживан-

ня, на неодноразові виклики слідчого для проведення слідчих дій не прибував і, усвідомлюючи суворість покарання, намагався сховатися від слідства й суду, тим самим перешкодити провадженню в справі, однак, беручи до уваги наявність у підозрюваного двох неповнолітніх дітей і його щире каяття, слідчий суддя вважає за доцільне застосувати до нього запобіжний захід у вигляді домашнього арешту.

Ухвалою апеляційного суду Запорізької області від 31 травня 2013 р. скасовано рішення судді, оскільки в порушення вимог ч. 3 ст. 196 КПК України слідчий суддя у своїй ухвалі не зазначив, які обов'язки покладає на підозрюваного, у резолютивній частині ухвали не вказав адресу житла, яке підозрюваному забороняється залишати, і не визначив період, у який підозрюваному забороняється залишати житло [4].

4. В ухвалях слідчих суддів про обрання запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту не завжди визначається дата закінчення її дії.

Ухвалою слідчого судді Суворовського районного суду м. Одеси до підозрюваного застосовано запобіжний захід у вигляді домашнього арешту. Було визначено адресу, обов'язки, які покладаються на підозрюваного, строк дії ухвали. Однак слідчим суддею не вказано дату закінчення застосованого запобіжного заходу [4].

Тому під час розгляду аналізованої категорії клопотань слідчим суддям необхідно враховувати, що в ч. 5 ст. 181 КПК України словосполучення «житло цієї особи» охоплює випадки, коли підозрюваний, обвинувачений: 1) є власником (співвласником) такого житла; 2) зареєстрований у такому житлі; 3) постійно або тимчасово проживає в такому житлі без реєстрації тощо.

Правильною є практика слідчих суддів, які застосовують домашній арешт як запобіжний захід у згаданих випадках, з'ясувавши при цьому думку власника житла (якщо він відомий) та оцінивши всі обставини в сукупності, у

тому числі міцність соціальних зв'язків підозрюваного, обвинуваченого в місці його постійного проживання; наявність у нього родини й утриманців тощо [4].

Позитивним моментом дедалі частішого застосування запобіжних заходів, не пов'язаних із позбавленням волі, є те, що слідчі на 45% рідше подають клопотання про взяття під варту підозрюваних [5].

За словами радника з правових питань Департаменту юстиції США Мері Батлер, попри позитивну тенденцію, деякі запобіжні заходи застосовуються в Україні не зовсім так, як, наприклад, у Сполучених Штатах. Це стосується передусім домашнього арешту: в США, наприклад, «арештантам» дозволяють залишати дім.

Науковці підтримують думку, що домашній арешт доцільно застосовувати до цілої групи осіб із особливими потребами (особи, які страждають на хвороби, що не підлягають лікуванню), осіб, які мають на утриманні неповнолітніх дітей, і до осіб похилого віку [6, с. 19]. Потрібно звернути увагу, що домашній арешт має активно застосовуватися до неповнолітніх осіб, оскільки він є досить м'яким запобіжним заходом, передбаченим КПК України, і може мати ефективніший виховний вплив, ніж, наприклад, тримання під вартою.

Упровадження такого запобіжного заходу, як домашній арешт, дає можливість скоротити кількість заарештованих, відправлених до СІЗО та ізоляторів тимчасового тримання осіб, приблизно на третину, зменшити бюджетні витрати, дає особам змогу продовжити забезпечувати матеріально себе та членів своєї сім'ї, підтримувати соціальні взаємини.

Але в практичному застосуванні домашнього арешту є питання, які підлягають вирішенню в найкоротші терміни:

– належне фінансове забезпечення домашнього арешту, ЕЗК (електронних браслетів), адже в Законі України «Про Державний бюджет України на 2015–2016 роки» не закладено коштів

на придбання електроніки для такого контролю;

– порядок закупівлі іноземних засобів контролю та порядок проведення навчання щодо їх застосування працівниками органів внутрішніх справ тощо.

Запровадження такого запобіжного заходу дасть можливість нашій державі забезпечити належне дотримання закріпленого в ст. 5 Європейської конвенції права на свободу й особисту недоторканність.

Так, Україна посіла третє місце серед країн Ради Європи за кількістю рішень Європейського суду з прав людини, винесених за зверненнями проти неї. За даними суду, найбільш часто в Україні порушується право на чесний суд, на захист власності, на ефективний правовий захист, на розгляд справи в розумні строки, а також право на свободу й безпеку.

Домашній арешт – це запобіжний захід, його запровадження, порівняно з триманням під вартою, є прогресивним для українського законодавства. Зважаючи на підвищену увагу з боку міжнародної спільноти до цих питань, рішень Європейського суду з прав людини щодо допущених в Україні порушень під час узяття осіб під варту та їх подальшого тримання, сподіваємося, що зазначена тема втратить гостроту.

Домашній арешт як альтернатива триманню особи під вартою – це не лише вияв гуманності з боку держави щодо осіб, які підозрюються (обвинувачуються) у скоєнні правопорушення, а й підвищення вимог до якості роботи оперативників, слідчих, суду, оскільки виникає об'єктивна необхідність більш мотивованого обґрунтування застосування запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту, замість узяття під варту. Домашній арешт забезпечить більшості цих осіб можливість зберегти себе в суспільстві.

Однією з переваг застосування такого запобіжного заходу, як домашній арешт, є те, що це сприятиме зменшенню кількості осіб, які перебувають в ізоляторах тимчасового тримання та

слідчих ізоляторах у зв'язку з тим, що до них застосовано запобіжний захід тримання під вартою. Особливо це стосується певної категорії осіб, до яких варто зарахувати неповнолітніх, осіб похилого віку, осіб, які страждають на хвороби, мають відповідний сімейний стан (наприклад, багатодітні батьки), які мають неповнолітніх дітей), тобто категорії осіб, перебування яких удома було б більш доречним, ніж в установах попереднього ув'язнення.

Ураховуючи викладене вище, варто зазначити, що вчені-процесуалісти досить схвально прийняли введення домашнього арешту. Як результат можна виокремити такі позитивні сторони впровадження запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту:

- розвантаження ізоляторів тимчасового тримання осіб і слідчих ізоляторів, кількість затриманих у яких не завжди відповідає можливості розміщення таких осіб, що, відповідно, призводить до порушень прав громадян. Однією з причин такого суттєвого скорочення «тюремного населення» є зменшення кількості клопотань прокурорів про тримання під вартою за рахунок збільшення клопотань про застосування альтернативних запобіжних заходів, у тому числі домашнього арешту. Зокрема, нині щомісяця до 480 осіб застосовують саме домашній арешт;

- більшості осіб допоможе «не втратити себе в суспільстві» (дасть змогу деяким особам продовжувати працювати, забезпечувати себе та своїх рідних, підтримувати соціальні зв'язки тощо);

- з психологічного погляду домашній арешт для особи, до якої він застосовується, також є допоміжним запобіжним заходом, оскільки ті особи, які «відвідали» слідчі ізолятори, певною мірою схильні до вчинення правопорушень і в майбутньому. А в цьому випадку підозрюваний (обвинувачений) буде проживати у звичній для себе обстановці, без заборони на спілкування, заняття спортом, користування мультимедійною технікою тощо;

- застосування щодо неповнолітніх осіб, які обвинувачуються в учиненні злочинів. Адже ні для кого не є секретом, що їхнє перебування в ізоляторі тимчасового тримання чи в слідчому ізоляторі не тільки не має виховного впливу, а, навпаки, негативно впливає на ще несформовану дитячу психіку. А це може призвести й призводить до того, що неповнолітні, один раз випадково «спіткнувшись», стають на шлях злочинної діяльності;

- чітко встановлені строки можливого застосування домашнього арешту – 2 місяці; за особливої необхідності, пов'язаної зі складністю кримінального провадження, строк може бути продовжений до 6 місяців, але зазначений строк є граничним, а відтак це стимулюватиме правоохоронні органи в стислі строки завершити досудове розслідування;

- є гуманним запобіжним заходом, порівняно з триманням під вартою, його запровадження є прогресивним для українського законодавства.

Водночас домашній арешт у тому вигляді, у якому він закріплений у КПК України, не є досконалим, а тому не можна не зазначити й негативні аспекти, а саме:

- запровадження такого запобіжного заходу є досить дорогим для нашої держави, а тому не можна бути впевненими, що він реально працюватиме й буде активно застосовуватися;

- для того, щоб відстежувати осіб, до яких обрано запобіжний захід у вигляді домашнього арешту, необхідно мати дуже великий штат працівників, із чим також виникають проблеми;

- у КПК України не зазначено, на який проміжок часу можна застосовувати домашній арешт, що може призвести до зловживань. Так, наприклад, до особи можуть застосувати домашній арешт у період з 24 години до 6 години ранку. У цей час особа може мирно собі спати й навіть не буде відчувати, що вона знаходиться під домашнім арештом;

- також не виключена можливість збоїв у роботі електронних засобів контролю.

Ключові слова: кримінальне провадження, запобіжні заходи, домашній арешт, ухвала суду.

У статті розглядаються позитивні й негативні аспекти застосування запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту. Визначаються основні порушення законодавства та чинного КПК України під час обрання запобіжних заходів уповноваженими на те органами.

В статье рассматриваются положительные и отрицательные аспекты применения меры пресечения в виде домашнего ареста. Определяются основные нарушения законодательства и действующего УПК Украины при избрании меры пресечения уполномоченными на то органами.

In article positive and negative factors of application measures of restraint in the form of house arrest are considered. Defines the main violations of the law and the current Code of Criminal Procedure when electing a preventive measure of restraint as the bodies authorized on that.

Література

1. Конституція України від 28 червня 1996 року // Відомості Верховної Ради. –

1996. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>.

2. Проблеми застосування домашнього арешту як запобіжного заходу [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://alexconsalt.uaprom.net/a180621-problemi-zastosuvannya-domashnogo.html>.

3. Кримінальний процесуальний кодекс України, прийнятий 13 квітня 2012 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.

4. Узагальнення судової практики розгляду слідчими суддями клопотань про застосування заходів забезпечення кримінального провадження відповідно до розділу II Кримінального процесуального кодексу, який набрав законної сили з 20.11.2012 // Судова влада України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://court.gov.ua/sud2190/science_work/rozdil2/doc_22_23/.

5. Основні показники про роботу прокурора: Звітність за 2011–2015 рр. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=106782&libid=100820#.

6. Кучинська О.П. Домашній арешт як запобіжний захід в кримінально-процесуальному законодавстві / О.П. Кучинська // Адвокат. – 2010. – № 7 (118). – С. 17–19.

